

években még nincs. Amikor majd erre lehetőség nyílik, a kiegyezés után, az ellenzék soraiból sokan a szélsőbal szervezeteivel és orgánumaival találnak kapcsolatot (Vajda János, Áldor Imre, Szini Károly stb.).

Mi fűzte az ellenzék íróit a kormányhoz közelálló lapokhoz, esetünkben a Bécsi Híradóhoz vagy a Magyar Világhoz? A személyes kapcsolatokon túl közjogi-politikai kérdésekben megnyilvánuló közömbösségük. Többségük, Vajdával az élen, úgy gondolkodott: e problémák megoldásának ideje még nem érkezett el, a velük való foglalkozás tehát — legalábbis átmenetileg — üres szalmacséplés. Annál is inkább, mert ugyanakkor társadalmi, irodalmi téren tengernyi feladat vár még megoldásra, koncentráljuk hát elsősorban oda erőnket. Elképzelésük — ezt mondanunk sem kell — illúzió volt, tisztázatlan közjogi-politikai helyzetünk lényegbevágó társadalmi, irodalmi problémáink elintézését is akadályozta.

De: szívesen vették munkatársaik sorába az ellenzéki írókat az említett lapok is. Ők ugyancsak a középneemesi koncepcióval álltak szemben, igaz, az ő bírálatuk jobbról jött, de — taktikusan — sok haladó elemet, reális vonást tartalmazott, s mindéhez honorácior szerkesztőik próbálták szolgáltatni a hitelt. Az irodalmi ellenzék íróinak pedig kapóra jött, hogy laphoz juthattak, méghozzá olyan orgánumhoz, amely — ismét csak taktikából — irodalmi kérdésekben és a társadalombírálat terén szabad kezet biztosított nekik.

Az irodalmi ellenzék szívós utóvédharcának tanúbizonysága, hogy életben maradt tagjai szinte egységesen lesznek előbb a Bécsi Híradó, majd a Magyar Világ munkatársaivá. A kiegyezés után pedig csaknem valamennyien — nyilván korábbi illúziós elképzeléseik korrekciójaként — a szélső balhoz csatlakoznak. Az összetartás tudatossága más jelekben is megnyilvánult. A Fővárosi Lapok — ezt volt alkalmunk látni — a Bécsi Híradónak is, a Magyar Világnak is egyaránt elítéli a politikai álláspontját, elismeréssel szól viszont az említett lapok irodalmi vonaláról.

Az együvértartozás felismerése, a kitzűzött célokért való harc továbbvitelének igénye Vajda Jánosnak a Bécsi Híradóba írt „rovatkezelői” búcsúszavából is kicsendül. Búcsút véve a Fővárosi Lapoktól, „mellyel — írja — a szerelmesek módjára — majd karonfogva, majd durcásan felesleve élt és futotta pályáját, de melytől meleg kézzszorítással válik meg a percben a »Híradó« — benne látván legméltóbb utódját azon társadalmi félszepségek irtására, melyeket kíméletlenül tépett, szakított volt ki ő is, ahol reájuk bukkant, akár egy üvegház cifra állványain, akár a »népkert«-ben látta azokat.”⁶¹

Miklóssy János

Kodolányi János és a kolozsvári Korunk

Kodolányi Jánosnak először 1929. decemberében jelent meg közleménye a kolozsvári Korunkban. *Fiatal magyar költők seregzemléje* címen kitűnő marxista elemzést írt az 1919 utáni magyar társadalmi-politikai életéről és ennek a lírában való tükröződéséről.¹ A folyóirat szerkesztője már előbb is kereste a kapcsolatot Kodolányival; Nádass Józsefet, a lap magyarországi képviselőjét bízta meg, hogy kéziratot kérjen tőle. Nádass megtagadta a kérést, mert „a konjunktúra emberének”, megbízhatatlannak tartotta Kodolányit, s amikor Gaál Gábor más úton (Haraszti Sándortól) mégis kapott Kodolányi-írást, „felingerült”, és lemondott a lap képviselőletéről. A magyarországi szerkesztő ezután Haraszti Sándor lett, Kodolányinak diákkorától barátja és kommunista vitatársa.² Nádass ekkoriban a Kassák-féle Munka-kör buzgó tagja volt. Föltételezhető, hogy Kodolányit illető gyanakvása nemcsak politikai aggodalmakból, hanem mestere iránti „naív hűségéből” is eredt, hiszen Kodolányi cikkeiben többször keményen bírálta Kassákat és csoportját.³

A folyóiratban való szereplése során, 1929. december és 1931. november között, szépirodalmi művet csak egyet jelentett meg Kodolányi a Korunkban.⁴ *Fogaskerek* c. remek kis novellája az ellenforradalmi korszak legelső napjait ábrázolja. A sötét vasúti kocsit, ahol egy „bölc” paraszt a forradalom elpusztíthatatlanságáról beszél, s — szinte szavai nyomán — a besütő hold megvilágítja a sivar környezetet, szimbólummá tágu; egy egész ország botorkál az ellenforradalom sötétjében, s várja a korábbi hibákat levetkező, újabb forradalom világságát. A fényes vágyakon azonban keserű dialektikával üt rajta a valóság. Egy büjtogató katonatiszteket hív, a bölc öreget és védelmezőjét elhurcolják, s az utasok némán, rémülten veszik tudó-

⁶¹ Bécsi Híradó 1865. szept. 30. I. 224. sz. Vegyes nagy és apró események.

¹ Korunk 1929. 910–914.

² NÁDASS JÓZSEF: Láng és korom. 1961. 447–448.

³ HARASZTI SÁNDOR szóbeli közlése is megerősíti e föltételezést.

⁴ Korunk 1931. 15–18.

másul a durva szentenciát: „Más világ lesz itt ezután. Aki nem tartja a pófáját: betapasztjuk”. Ez a csehovi tömörség, néhány lapon történelmi fordulatot, két világ ellentétét sűrítő irás is példázhatja, milyen esztétikai értékek születhettek volna, ha Kodolányi és a „marxista kritika” nem bonyolódik — épp a Korunk hasábjain — a fájdalmas szakításhoz vezető vitába.

A lapban közölt Kodolányi-íráások zöme tehát tanulmány. Műfajukat tekintve vannak közöttük elvi kérdéseket tárgyaló értekezések, frissen megjelent könyvekről szóló ismertető bírálatok és vitairatok. Tematikájuk rendkívül bő, irodalmi, lélektani, társadalmi meg mozgalmi kérdések váltakoznak bennük, főbb vonásaiban jóformán az író egész akkori ideológiája kielemezhető belőlük.

Nézeti rendszerének alappillére 1929-ben és 1930-ban az a fölismerés, hogy a polgári társadalom és polgári művészet válságba került, anakronizmussá vált, s „az idő megérett arra, hogy új társadalmi osztály vegye kezébe a magyar sors irányítását és hangot adjon az új társadalmi rend ideológiájának”.⁵ A *Fiatal magyar költők seregszemléje* a huszas években indult nemzedék legjáva (Sárközi György, Szabó Lőrinc, Erdélyi József, Fodor József, valamint Illés Endre, Pap Károly, Körös Andor) példáján bizonyítja, hogy a polgári ideológia elfogadhatatlan, a meghasonlás szakadékat legfőjebb leplezni lehet, áthidalni nem. A válságra a polgárság a félfasizmus és féldiktatúra erőszakos eszközeivel válaszol, de ezzel csak csődjét, biztonsághiányát ismeri be. Az irodalomban már vannak jelek az „új társadalmi osztály” előtörésére. A proletariátushoz közeledő Illyés Gyula, aki „hisz is a felszabadulás lehetőségében”, Simon Andor, „a szabad világ szabad vándora”, „hamsuni lélek” és Pákozdy Ferenc, a gyárimunkás érzelmeinek megszólaltatója jelképezik a modelleket, amelyekben Kodolányi a fölszabadulás előkészítőit látja.

A nemzedéki öntudat Kodolányinál az igazabbnak tudott társadalmi és irodalmi fölfogás öntudatává emelkedik; ez a szubjektív magja a Babits Mihállyal vitakozó cikknek.⁶ Babits az Ady-vezette forradalmi harc győztesei, tehát saját nemzedéke számára megengedhetőnek, sőt szükségesnek tartja hatalmi pozíciók elfoglalását, hogy a forradalmi korszak után az akadémiizmus korszaka uralkodjék. Kodolányi tiltakozik az „irodalmi forradalom” fogalmának forma-problémákra szűkítése ellen. A forradalmár művész „az elnyomott tömegekben tudattalanul felhalmozódó ösztönkonfliktusok megérzője, kifejezője, levezetője, megoldója”; egy forradalom csak akkor győzött, ha ideológiája áthatotta az egész társadalmat és életet; a Kisfaludy Társaságba történt beválasztása után Babits a forradalmat lezártnak tekintti, tehát a „renegálás útját” választotta. A fiatalabb generáció azonban nem a vár elfoglalásában, hanem teljes lerombolásában látja harcai célját.

Az új művészeti kibontakozás merész látomása telíti pátosszal a *Parasztok Budapesten* c. beszámolót.⁷ A Csákvári Földműves Játékszín budapesti Hány János-előadása Kodolányi szemében az „igazi magyar népművészet” föltámadásának jele; Bartók és Kodály jelentősége a nemzeti kultúra legfontosabb fordulataival mérhető csak össze. Kodolányi a munkás- és parasztművészet találkozásáról reméli, „a mostani rothadt színháznak, irodalomnak és esztétikának” elsőpréset: „Mi lesz itt, ha a városi proletárság is szájára kapja a népi zenét és megtalálja a parasztot a lelke mélyén, (...) ha a magyar parasztmilliók művészete megtalálja a munkások csirázó művészetét (...)?”⁸ Az előadásban a játék primitív őszintesége, természetessége, a kollektív cselekvés szépsége ragadja meg, a nézőtéri viszonyokat — zsúfolt kakasuló, üres páholyok — haragos elégedettséggel nyugtázza.

Bartók és Kodály művészeti, művelődéspolitikai jelentőségét a korabeli baloldali zene-kritika nem tudta fölfogni. Bartók egyik legértőbb szocialista híve, Jemnitz Sándor is a német antifolklorista irányzat mércéjével közeledik művészetéhez.⁹ A népzeneből megújuló új muzsika ellenségeinek egyik indítéka az avantgard irányzatok túlbecsülése; a másik a zenei folklor meg a nacionalizmus kapcsolatának hamisan egyszerűsítő értelmezése. Kodolányi emlékiratában így jellemzi a legszélsőségesebb „kommunista” vélekedést a Hány Jánosról: „az illegális mozgalom néhány hangadó, elfogult egyénisége ezt a klasszikus művet fasisztának minősítette, és következetesen fasisztázott engem is, mert a modern zenénk diadalát láttam és dicsértem benne.”⁹ Bartók és Kodály zenéjének népszerűsítése, éppen a proletariátus kezébe szánt folyóiratokban, Kodolányi publicisztikájának igen nagy érdeme. A proletár- és parasztművészet magasabb egységbe forrasztásának koncepcióját pedig a legutóbbi marxista zeneesztétikai kutatások is igazolják: Ujfalussy József, Bartók monográfiusa fejti ki, hogy a proletariátusnak „nincs vele nőtt, a történelem folyamán egységes zenei nyelvzetté érlelődött kifejezőmódja. Forradalmi harcaihoz történelmi elődei — és szövetségesei — plebejus hagyatékából vette a

⁵ Korunk 1929. 910–914.

⁶ A militarista Babits. — Korunk 1930. 237–239; válasz Babits: A Nyugat és az akadémiizmus c. cikkére. — Ny. 1930. 171–177.

⁷ Korunk 1930. 117–120.

⁸ UJFALUSSY JÓZSEF: Bartók Béla. (1919–1945) — 1965. 170.

⁹ KODOLÁNYI J.: Visszapillantó tükör. 538.

dalokat (...)”¹⁰ Kelet-Európában ez a hagyaték a folklór volt; reális és szép tehát a gondolat, hogy a népi művészet beletorkollása a proletariátusművészetébe nagyszerű kibontakozást ígér.

A Kodolányi ismertetett értekezéseiből kirajzolódó ideológia szembevető vonása a marxizmus és freudizmus összekapcsolásának kísérlete. Ez magyarázza a művész Kodolányi-adta definícióját, amelyben a hangszly a tömegek tudattalan ösztönkonfliktusainak kifejezésére-levezetésére esik; ilyen alapon kerül egymás mellé a fölszabadulás hamsuni — az ösztönök elfojtás nélküli kiélésén alapuló — útja és az osztályharc. A marx és freudi tanokat Kodolányi analogikus hasonlattal kapcsolja össze. „Mint ahogy az egyén lelkében nem lehet a tudat alá tartósan visszaszorítani ösztönös vágyakat anélkül, hogy azok a tudatba akár kerülő úton is bele ne furakodjanak, vagy erőszakosan fel ne törjenek, a polgári társadalom egész erkölcsi és fizikai kényszere, minden gátlása és cenzúrája nem tehetné nemlétezővé a dolgozó osztályok szabadságvágyát, új, egészséges el nem nyomott élet utáni áhítozását”.¹¹ — A marxizmus összeegyeztetése a freudi pszichológiával a kor legjelentősebb szocialista művészeinél, József Attilánál, Nagy Lajosnál is megelhető törekvés; végső oka a korabeli marxista tudomány ama hiányossága, hogy a lélektani meg erkölcsi kérdéseket, a „szubjektív oldal” kutatását elhanyagolta a gazdasági, társadalmi, filozófiában az ismeretelméleti vizsgálódásokkal szemben. Kodolányi eszménye a harmionikus, szabad, „el nem nyomott élet”; a társadalmi elnyomás, amelynek leírását, elméleti megfogalmazását a marxizmusban találja meg, és az egyéni elnyomódás, amelyet viszont a freudizmus formuláz meg számára, egyazon eszmény eltorzulásának két formája. A mai marxista tudomány lehetetlennek tartja a freudizmus összeegyeztetését a dialektikus materializmussal, csak a módszertani elvek némelyikét hasznosítja a freudizmus fölfedezéseiből. Maga az igény azonban: a lélektani, erkölcsi problémákat is bevonni a marxista világképbe, a fölszabadulást nemcsak az osztály, hanem az egyén oldaláról is vizsgálni, ez az igény a dogmatikus korszakon túljutó marxizmussal, a XX. kongresszus utánival is rokonítja Kodolányi (és József Attila vagy Nagy Lajos) — elméletileg netán bírálható gondolatait.

Hogy Kodolányit mindenekelőtt a modern pszichológia gyakorlati haszna érdekeltte, ezt bizonyítja Dr. Feldmann Sándor *A férfi ösztönélete* c. könyvéről szóló recenziója is.¹² Helyesen, hogy a pszichológus a betegek meggyógyítását fontosabbnak tartja a tetszetős elméletek építésénél s inkább vállalja az eklekticizmus vádját, mintsem hogy valamely ortodox rendszerhez kösse le magát. A terápiái mellett különösen hangsúlyozza a könyv pedagógiai jelentőségét: rámutat — írja — „a társadalmi berendezkedés sok erőszakos, betegségbe kényszerítő jelenségére s legfőképpen a szexuális morál tarthatatlan hipokrizisére”. — Nagy Lajos novelláskötete, a *Lecke* megjelenése alkalmából írott ismertetésében¹³ a szocialista és a polgári irodalmat megkülönböztető vonásként emeli ki, hogy „nála a szexuális gátlások és konfliktusok is visszavezetőnek szocialisokra”. Kodolányi természetesen nem a társadalmi és szexuális sféra közötti kapcsolat mechanikus egyszerűsítéséről szól itt, hanem a nemi kérdések olyan ábrázolása mellett foglal állást, amely nem leplezi, hanem még szembeötlőbbé teszi a szociális elnyomatást.

A vita Kodolányi és a dogmatikus marxista irodalompolitika között a Korunkban nem a pszichoanalízissel kapcsolatos nézeltevésekből robbant ki; még csak nem is a népművészet vagy Bartók, Kodály, továbbá Móricz megítélésében mutatkozó, különben ugyancsak elvi fontosságú ellentétből. „A Korunk (...) vitatni kezdte a kommunista író és a polgári sajtó viszonyát. A kérdésfeltevésben érezhető bíráló hangsúly Kodolányit is érintette” — írja némi eufemizmussal Bodnár György.¹⁴ A „bíráló hangsúlyon” ugyanis, mint látni fogjuk, igaztalan vádaskodást, gyanakvást, egy torz irodalompolitikai elgondolás következetes megvalósítását kell érteni.

Kodolányi-műről két év alatt mindössze két bírálat jelent meg a lapban; sajtóságszó módon mindkettő ugyanarról a regényről, a *Futótűz*-ről szól, s egyiknek éppen Haraszti Sándor, másiknak meg a Kodolányit ingadozóknak ismerő Nádass József a szerzője.¹⁵ Mindazonáltal a két cikk gondolatmenete szinte azonos, legfőljebb az elismerés és elmarasztalás arányában van jelentéktelen különbség. Dicsérik a kritikai-szatirikus részleteket, s hiányolják a jónak, az eszménynek, később divatosá vált kifejezéssel a „pozitív hősnék” ábrázolását. — 1932-ben, amikor Kodolányi és a Korunk kapcsolata már megszakadt, egy novella-antológia bírálatában sokkal rítkóbban ütközik ki a művészi tökély és az eszmei félresiklás esztétikailag képtelen, hamis szembeállítás. A *József, az ács* c. elbeszélést pompásan megírt, tőkéletesen kirajzolt műnek tartja a recenzens, irodalomtörténeti múltunk „legfémjelzettebb” novellarajzai mellé

¹⁰ ÚJFALUSSY J.: i. m. 173–174.

¹¹ Fiala magyar költők seregszemléje. Korunk 1929. 912.

¹² Korunk 1930. 318–319.

¹³ Korunk 1930. 337–400.

¹⁴ Utószó a Fálázadt gépek-hez. 1961. II. köt. 547.

¹⁵ Korunk 1929. 839–840, ill. 1930. 154–156.

állítva; ugyanakkor Kodolányi az apológia trombitáját fújja, fedezi és leplezi az ellenséges világot.¹⁶ A dogmatikus kritika mereven szétválasztja a műben megvalósuló esztétikai és ideológiai értékeket, s az utóbbiak jelentőségét aránytalanul fölnagyítja az esztétikaiak rovására; e szemlélet és gyakorlat gyakran a mozgalmiság bálványozásából ered, de — művészeti kérdésekről lévén szó — megbocsáthatatlanul súlyos következményel járhat: a tehetség lebecsülésével vagy akár üldözésével.

Ha a pártállás nyílt, félreérthetetlen, még a művészi ábrázolásban természetes áttételektől sem takart kinyilvánítása kötelező a műben, még inkább az életben. Szocialista-kommunista író ne írjon polgári lapba; polgári művészhez, legyen bár a leggyökeresebb demokrata, a mozgalomnak nincs köze. *Tíz szomorú magyar év* c. szemléjében Fábrý Zoltán a „szellemi ellenforradalom” virulását konstatálja;¹⁷ a Nyugat magatartása az „árulás”, a „vég”; a fiatalabbak (Illyést, Kodolányit említí név szerint) továbbra is a Nyugat körül „tülekednek”, „nem veszik észre, hogy ma a Nyugatba írni annyit jelent, mint amikor Móricz Zsigmond és Karintny — József főherceggel banketteznek”. Mindenütt harcképtelenséget, menekülést, „remarquizmust” lát. Íme, a teljesíthetetlen követelmények visszája, a rezignáltság; szektává szűkítik a mozgalmat, s panaszkodnak mindenkire, aki nem vállalja a szekta-szeffemet. Fábrý külön is fölrója Kodolányinak, hogy „nem alkalmasza következetesen és egyvonalúan az osztályharc félreérthetétlenségét” (!) és a Nyugatba ír, „ahol a proletár még mindig rém és ellenség”. A Móricz (és Babits) szerkesztette Nyugat megítélésekor Fábrý a nemzeti koncentráció, a napi politikától való tartózkodás, az osztálybéke programját veszi csak figyelembe; Móricz szerkesztői demokratizmusa és bátorsága a társadalmi problémák fölvetésében, vagyis a lap valódi arculata mellékes számára. Egyébként Kodolányi a Nyugatban nemcsak kitűnő, hanem rendkívül bátor írásokat közölt; a hazai irodalomban a legelsőök között ábrázolja 1919 eseményeit, mégpedig félreérthetetlenül igenelve a forradalmat (*Küszöb, Történelem*).

Sértőbb, mert erkölcsbe vágó váddal áll elő Gergely Sándor. Cikke, *A Baumgarten-díj érdemesei*¹⁸ az 1930. évi díjazottak kegyetlen kipellengérezésére épül, Révész Bélán kívül senkinek (szegény Juhász Gyulának sem) kegyelmez. Szerinte Illyés anyagi érvényesülést hajszol, Erdélyi hamis idillel leplezi a földműves szegénység állapotát, Tersánszky proletárgyűlölete csak tájékozatlanságával vetekszik. Kodolányira egy olyan nyilatkozata kapcsán kerül sor, amelyben legitimista lapok támadásával szemben megvédi az 1930. augusztus 20-i budapesti Szent István-ünnepségeket kigunyoló, teleplező riportját.¹⁹ A nyilatkozat lényege az, hogy Kodolányi másképp értelmezi a keresztény és nemzeti eszméket, mint az őt támadó jobboldali körök; kijelenti, hogy írásában „egyéni felfogása” jutott kifejezésre, nyilván ez fájta a legitimista orgánumoknak. Gergely fölháborodottan idézi és a nyílt árulás bizonyítékának tartja a következő mondatot: „... nem engedhetem, hogy keresztény és nemzeti érzésemet bárki is, rosszakaratúlag, kétségbe vonja”. Szerinte Kodolányi balra is, jobbra is „leadta névjegyét és szerelmi vallomását”, mert „nem lehet tudni, hol köt ki a holnap” (!). A baloldali „névjegy” célzás a Forrásban megjelent nyilatkozatra,²⁰ ahol Kodolányi hitet tesz a proletariátus osztályharc mellett és vállalja a harcban való részvételt.

Valójában Kodolányi teljes jóhiszeműséggel állíthatta cikkéről, hogy az igazi nemzeti és igazi keresztény gondolatot védelmezi; egyik legfontosabb mondandója a tiltakozás az ellen, hogy Szent István és Imre ünneplését Ferenc József meg Ottó „trónörökös” hazug magasztalásával alacsonyítsák le. De ha e fogalmak használata talán mégis félreérthető, az a tény, hogy Kodolányi egyetlen szóval sem tagadta meg az inkriminált tudósítást, mindenképp meggondolkozathatta volna baloldali támadóját. A „*Mit ér az ünnep, ha magyar?*” ugyanis keserű és lázító vádirat az egyházi és Habsburg restaurációs kísérletek, a társadalmi elnyomás és az ideológiai maszlag ellen. Szókimondó, lendületes, indulattól fűtött írás, valódi gyöngyszeme a szocialista publicisztikának.

A Korunk következő számában (1931. március) Illyés önérzetesen visszautasítja azt a vádat, mely szerint üzletnek tekintené az irodalmat²¹; erre áprilisban Gergely a Disputa-rovatban lényegében változatlanul megismétli megbélyegző szavait Illyéssel és „a mai fiatal magyar írók és költők egy részével” szemben.²² A kérdés elvi megvilágítására, a marxista kritika földadatainak és gyakorlatának összemérésére Kodolányi vállalkozott. *Baloldaliság, a marxista kritika gyermekbégégsége* c. tanulmányát a májusi szám tartalmazza.²³ — A cikk elé írott szerkesztői megjegyzés utal a német munkásmozgalomban jelentkező hasonló gondokra, de Kodo-

¹⁶ BÓLYAI ZOLTÁN: Új írók. — Új arcvonal. Korunk 1932. 72—74.

¹⁷ Korunk 1930. 321—329.

¹⁸ Korunk 1931. 153—160.

¹⁹ A Nap. (Pozsony) 1930. aug. 22. 7. A nyilatkozat: Magyarország 1930. szep. 2.

²⁰ Forrás 1930. 4. sz. 1—2.

²¹ Korunk 1931. 3. sz. 293.

²² Korunk 1931. 319.

²³ Korunk 1931. 395—399.

lányi nézeteitől eleve elhatárolja magát: a dogmatikus kritika kérdésének fölvetői „nem számolnak azzal a kétségtelen tisztaságú erőfeszítéssel, amit az igazán marxista írók ma — ép' dialektikus szempontból a leghelyesebben — kifejtének”; ezen erőfeszítések a „másik oldal” meggyengítésére és a mindkét oldalon szereplőknek az egyik frontra kényszerítésére irányulnak.

Kodolányi azonban nem személyllyel vagy személyekkel, hanem elvekkkel, szemlélettel száll itt szembe; nem a marxista kritikusok törekvéseinek erkölcsi tisztaságát tagadja, hanem követelményeik kamaszos romantikájára, a körülményeket számon kívül hagyó túlzásaira mutat rá. A dogmatikus szándékok, a kritikus elvakultság talaját a magyar forradalmi irodalom és a munkásmozgalom állapotában jelöli meg; erre nagy „dialektikus kilengések” jellemzők, „apátia, lemondás, pesszimizmus, és belenyugvás az egyik és mértéktelen, hisztérikus tettvágy a másik oldalon”. Ez utóbbiból ered a szüntelen gyanakvás, árulást szimatolás; számontartják és bűnnek ítélik a nem kom. nunisták lapokban vagy társaságokban való szereplést, irodalmi ítéleteiket politikai elfogultságok szabják meg. Név nélkül, de félreérthetetlenül *A Baumgarten-díj érdemesei* c. Gergely-pamflettel vitázva megvédi Erdély Józsefet és Tersánszky J. Jenőt, pontosabban a költők, írók jogát a természet ábrázolására vagy nem öntudatos prole-tártípusok bemutatására. Máiig helytálló megállapításokban foglalja össze, milyennek kell lennie a marxista kritikának. „Az empiriából kell kiindulnia”, „szemléletében dialektikusnak kell lennie”, vizsgálnia kell a mű és a társadalom, a mű és írója, valamint a mű és más művek (az irodalom) viszonyát; „csak így felel meg a kritika igazi hivatásának, csak így *szociális, így nevelő, így értékmegállapító* egyben”. (Kiemelés a szerzőtől.) — A polgári sajtóban szereplés tilalmát Kodolányi azért tartja irreálisnak, mert fölismeri a magyar munkásmozgalom viszonylagos gyöngeségét a reakció roppant erejéhez képest. „A szétforgácsolt proletariátus, amely nem rendelkezik megfelelő harci szervezetekkel, nem tudja ellensúlyozni az államhatalom nyomását.” Harcos munkásszervezetek híján marxista sajtó sincs; az írók érdekvédelmét „a polgári társadalom és az államhatalom exponensei” sajátították ki; az olvasók tömegére nem számíthat a baloldali író, Nagy Lajos is saját költségén adja ki műveit. A magyar viszonyok között nem lehet olyan forradalmiságot elvárni, amelyet a német és orosz íróktól „várhatunk, sőt követelhetünk”. Végül így összegezi a marxista kritika reálpolitikáját: „Le kell mondanunk arról, hogy az abszolút teljességet megvalósítsuk s *mindenkor arra kell törekednünk, hogy az adott helyzetben elérhető legteljesebbet műveljük*. A marxista kritika feladata pedig mindenekelőtt az, hogy az abszolút teljességet a relatív teljességgel összemérje, s *kikutassa azokat a módokat, amelyek az abszolút teljességet megközelíthetőkké teszik az adott körülmények és követelmények között*.” (Kiemelés a szerzőtől.)

Ez a vitáit a dogmatizmus következetes elvi bírálatának egyik legkorábbi kitérlete a magyar munkásmozgalom történetében. Illúziók nélkül, keserű szabatossággal tárja föl az illegális harc pillanatnyi megtorpanását, a szervezeti széthullást, az ellenfél hatalmas terrorizáló erejét. Míg Kodolányi 1930-ban írott cikkei a párt erősödésének, a tömegek forradalmasodásának, a fokozódó munkásharcoknak sokat ígérő lendületét tükrözik, az 1931-ben változt korp a kényszerű hátralépés pillanatát rögzíti; stratégiai célként az „abszolút teljesség” helyett a „relatív teljesség” jelenik meg. A KMP II. kongresszusa 1930. márciusában — a korábbi irányt folytatva — a proletárdiktatúra kivívását tűzte ki a várt forradalom föladataul²⁴; e határozat a proletariátus lehetőségeinek túlbecsülésén, a szövetségi politika elhanyagolásán és az ellenfél erejének félreismerésén alapul. Kodolányinak a társadalmi folyamatokat érintő megjegyzéseiből kiviláglik, hogy cikke megírásakor már ráeszmélt a pártstratégia hibás voltára, és új, alaposabb helyzetelemzésre épülő eligazítást várt a mozgalom vezetőitől.

Ehelyett a Korunk júniusi számában Gergely Sándor félreérthetetlenül kiutasította a mozgalomból.²⁵ A *Még egyszer* a „Baloldaliság — a marxista kritika gyermekbetegsége”-ről c. írásában megismétli korábbi támadását, kárhóztatja a Magyarországon közzétett nyilatkozatot és a polgári sajtóban való szereplést. „Kodolányi Jánosék” (így, több számban) közeledését a munkássághoz és a marxizmushoz azzal magyarázza, hogy a kiélezett osztályharcban a kapitalizmusnak „már nincs olyan nagy szüksége írókra, művészekre, a polgári ideológia terjesztőire. (...) Az írók s művészek nagy része tehát maholnap kenyértelemné válik.” Ezért „halandzsáznak marxista frazeológiával”, de amíg lehet, folytatják a parazitaságot. Kodolányi megállapításaival szemben érdemleges ellenvetést egyetlen kérdésben tesz csupán, a marxista író föladatait illetően. Abban mindkét vitázó egyetért, hogy a föladat két részből áll, a polgári ideológia rombolásából és a marxista ideológia építéséből. Kodolányi a marxista alkotó munkát csak a hatalom megszerzése után tartja lehetségesnek, Gergely szerint a „kétirányú feladatot” kezdettől fogva vállalni kell. Kodolányi kétségkívül pontatlanul fogalmazza át Lenin szavait, amikor a magyar író partizán-magányosságát panaszolva kijelenti: „néha kettőt kell lépnie

²⁴ A magyar forradalmi munkásmozgalom története. II. köt. 1967. 105.

²⁵ Korunk 1931. 476—479.

visszafelé, hogy egy lépést tehesen előre". De hogy a távolabbi jövőt a proletariátus győzelmének jegyében képzele, az vitathatatlan. Ezért buzdít az „abszolút teljességet” megközelíthetővé tevő módok kutatására, ezért írja, hogy „nem az abszolút célok egyoldalú lészögezése a főfeladat, hanem azokat realizálása”. Gergely véleményében viszont a proletárdiktatúrára való közvetlen átmenet koncepciója fejeződik ki. Cikke végén szerencsés utat kíván, s Móricz Zsigmondnak, Szabó Dezsőnek, Milotay Istvánnak, Bajcsy-Zsilinszky Endrének, Jókai Mórnak, Vas Gerebennek küldi gúnyos üdvözlétét.

A mozgalomról és irodalompolitikájáról alkotott új nézetei Kodolányi esztétikai elveire is kihatnak; megváltozott irodalmi eszményeiről *Fontos kérdések egy új magyar könyv kapcsán* c. tanulmányában ad számot.²⁶ Nagy Lajos novelláskötetéhez, a *Bérházhoz* fűzi hozzá gondolatait. Mondandója itt is polémikus: azokkal vitázik, akik „az írástól primitív és nyers agitációt várnak”, a proletárizálás színvonalára akarják kényszeríteni az írókat, ahelyett hogy a tömeg emelkednék föl a magasabb szintre. Tiltakozik az osztályellentétek irodalmi szkematizálása ellen; „az ellentéteket átmeneteikből kell kihámozni”. A művész forradalmári mivoltát nem a tematika vagy a „primitív osztályharc-formulák” használata jelenti, hanem a szemlélet: „hogy valóban marxista szemmel néz s marxista lélekkel él és cselekszik”. A szexuális kérdések bátor boncolása nem ellenkezik a proletár osztályérdekekkel, sőt fontos ellenhatás az elnyomó osztályurainak törekvésére, az „egész ideológia nemi dolgokkal való szaturálására”. — Nagy Lajos monográfusa jóval később „Kodolányi jobbfelé való elhajlásának a jeleit” véli fölfedezni a most elemzett bírálatban, főleg a tömegember iránti „lenezés” motívumában.²⁷ Ez fölületes félremagyarázás; Kodolányi nem lenézi, csak jellemzi a proletárság romantikus izlését, s ennek fejlesztését (nem pedig kiszolgálását!) az írók és kritikusok kötelességei közé sorolja. A minőség követelményének hangsúlyozása, az egyéni emberábrázolás igénye, a szkematizmus elleni küzdelem, az a fölismerés, hogy a műalkotást nem a nyers agitáció, hanem a művész marxista szemlélete, „marxista lélekkel” élt élete teheti marxistává: tehát a tanulmány legfőbb gondolatai a „proletárirodalom” gyermekbetegségeiről adnak kórképet, és a kibontakozás útját jelölik meg. Ma már tudjuk, hogy az 1930-as évek elején a Szovjetunióban a nép egységesülése miatt, a kapitalista országokban a fasizmus elleni népfront-összefogás miatt objektive elkerülhetetlenné vált a proletkult-tendenciákkal átszótt proletárirodalom megszűnése; helyét át kellett adnia az egyre egyetemesebbé váló szocialista realista irodalomnak.²⁸ Kodolányi tehát kitűnő érzékkel látta meg és a legalkalmasabb időben vetette föl a marxista irodalom megújulásának szükségességét.

Kodolányit nem a marxista tanok rendszeres elsajátítása és föltétlen elfogadása vezette a munkásmozgalomhoz, hanem a kapitalista kizsákmányoláson való erkölcsi fölháborodás. A marxista teóriához lazább szálak kötik, mint az osztályharc átélt és szemléletében művészileg földolgozott gyakorlatához. Ezért fordulnak elő 1930—31-ben született cikkeiben, tanulmányaiban is elméletileg pontatlan kitételek (pl. a nemzeti és keresztény jelzők vállalása, vagy a megváltoztatott jelentésű Lenin-parafrázis), noha ezek többnyire csak a gondolatmenetből kiszakítva adnak módot félreértésre. Másrészt viszont az az előnye, hogy a társadalmi valósággal mint ember és mint művész szoros, közvetlen kapcsolatban van, s e kontaktust kevéssé befolyásolják előítéletek, lehetővé teszi Kodolányi számára az új jelenségek szinte spontán fölismerését és elfogulatlan ábrázolását. Így az optimista párthatározatok ellenére fölfedi a mozgalom megnehezült helyzetét, és e helyzet téves megítéléséből eredő irodalompolitika veszélyeit. Körülírja a proletárművészet egyetemes művészetté emelésének követelményét. Világképében a társadalmi elemzést az egyes ember, a szubjektum iránti beható érdeklődése egészíti ki, ez teszi marxista korszakát egy, — történelmi okok miatt — csak évtizedekkel később megerősödő humanista marxista irány korai előfutarává.

A magyarországi kommunista mozgalom akkori viszonyai közt nézeteivel egyedül kellett maradnia. Példázza ezt a Korunkkal való kapcsolatának megszakadása is. 1931. novemberében jelenik meg utóljára közleménye a lapban²⁹; e könyvbírálatát a kapitalizmus elleni gyűlölet és a Szovjetunió eredményeinek őszinte becslése hatja át. Gergely Sándorról írott tanulmányát azonban levél kíséretében küldi vissza Gaál Gábor; közli benne, hogy nem önszántából ugyan, de kénytelen elfekinteni Kodolányi írásainak közlésétől lapjában.³⁰ Miután a 100%-ot meg a Forrást még 1930-ban betiltották, a Front c. folyóirat első (és egyetlen) számát pedig 1931. decemberében elkobozták, a Korunkból kiszorulván Kodolányi elvesztette az utolsó lehetőséget is a marxista sajtóban való szereplésre.

Csűrös Miklós

²⁶ Korunk 1931. 746—750.

²⁷ KARDOS PÁL: Nagy Lajos. 1958. 181—182.

²⁸ L. pl. ILLÉS LÁSZLÓ: Józanság és szenvedély. 26.

²⁹ A kapitalista világrend válsága. (Gróf Károlyi Imre könyvéről) Korunk 1931. 820—824.

³⁰ Kodolányi János sz. szóbeli közlése.